

A feltételes mód és a felszólító mód használata

Kántor Gergely

1. Az előadás célja

Előadásom célja megvizsgálni és bemutatni, hogy a Jókai-kódex nyelvében az igei állítmányok esetében milyen módválasztási tendenciák figyelhetők meg, és ezek mennyiben térnek el a mai magyar nyelvtől. Ehhez azokat a mellékmondatokat vizsgálom meg, amelyek feltételes vagy felszólító módjellel ellátott igét tartalmaznak. Áttekintem a leggyakoribb mellékmondat-típusokat, és beszámolok arról, hogy milyen megoszlásban jelenik meg a feltételes és a felszólító mód az egyes osztályokon belül.

A mai magyar módválasztást bővítményi mellékmondatok esetében a főmondati predikátum veridikalitása határozza meg, vagyis az a tulajdonsága, hogy implikálja-e a mellékmondat igazságát a főmondat igazsága, adverbális mellékmondatok esetében pedig kimutatható, hogy a kontextus számára aktuális világ szempontjából történő reális/irreális megkülönböztetésnek szintén fontos szerepe van. Ezeket az sajátosságokat meg fogom vizsgálni a Jókai-kódex mellékmondataiban is. Amellett fogok érvelni, hogy (a) a felszólító mód alkalmazhatósága a veridikalitás és a reális/irreális megkülönböztetés szempontjából a Jókai-kódex óta nem változott, viszont (b) az ómagyarban a feltételes mód alkalmazhatóságának nem voltak korlátai a veridikalitás vagy a reális/irreális megkülönböztetés szempontjából, míg a mai magyarban nemveridikális főmondati predikátumok által szelektált, illetve morfoszintaktikailag ezekkel párhuzamos mellékmondatokban, illetve reális mellékmondatokban a feltételes mód már nem alkalmazható.

A dolgozat első részében rövid áttekintést nyújtok a mellékmondatok típusairól, majd a leggyakoribb osztályokat vizsgálom meg közelebbről. Ezt követően rátérek a veridikalitás és a reális/irreális megkülönböztetés magyarázatára, végül pedig a korábbiakra hivatkozva bemutatom a nyelvi változásra vonatkozó feltevésemet.

2. Az adatok kezelése, mellékmondat-típusok

A teljes és pontos adatfeldolgozás érdekében a Jókai-kódexből kigyűjtöttem az összes olyan mellékmondatot, melynek állítmánya feltételes vagy felszólító módjellel ellátott ige volt, és rögzítettem, hogy (i) az ige milyen típusú mellékmondat állítmánya, (ii) a

latin forrásszövegben milyen igeidőben áll a latin megfelelő, (iii) milyen kötőszó vezeti be a mellékmondatot, (iv) van-e igekötője az igének, és ha igen, az igehez képest hol helyezkedik el, (v) mi a mellékmondatához viszonyítva a relatív főmondat állítmánya, és ha az ige, milyen igeidőben áll, továbbá (vi) a főmondat és a mellékmondat eseményideje hogyan viszonyulnak egymáshoz. Ezeket az adatokat .xls-adatbázisban rögzítettem, és automatikus adatszűrőt alkalmaztam az lehetséges tendenciák és korrelációk feltérképezésére.

A vizsgált adatállományt tekintve a következő két táblázat nyújt tájékoztató eredményeket:

1. táblázat. A feltételes módjelű igés mellékmondatok típusa

	száma összesen	jellemző kötőszó (és %-os megoszlása)	
alanyi	9	hogya	78
célhatározói	55	hogya	95
felszólító tárgyi	43	hogya	95
feltételes	23	ha	83
fokhatározói	2	hogya	100
hasonlító	2	mint	100
hasonlító-feltételes	7	hogyhana	71
helyhatározói	7	holott	100
időhatározói	100	mikor	79
kérdő (eldöntendő)	2	ha	100
kérdő (megv.) tárgyi	10		
kijelentő tárgyi	28	hogya	85
kötött határozói	11	hogya	100
megengedő	8	jóllehet	100
módhatározói	6	hogya	100
okhatározói	4	mert	100
jelzői	12		

2. táblázat. A felszólító módjelű igés mellékmondatok típusai

	száma összesen	jellemző kötőszó (és %-os megoszlása)	
alanyi	6		
célhatározói	30	hogya	100
felszólító tárgyi	61	hogya	88
feltételes	1	ha	100
kérdő (eldöntendő)	1	ha	100
kérdő (megv.) tárgyi	3		
kijelentő tárgyi	7	hogya	86
megengedő	8	jóllehet	88
jelzői	4		

A vizsgált adatok elemzését két különböző módszerrel fogom elemezni: először a mellékmondat-típusokra összpontosítok, és főleg a nagyobb gyakoriságú mellékmondat-típusokat (időhatározói mellékmondat, célhatározói mellékmondat, felszólító tárgyi mellékmondat, kijelentő tárgyi mellékmondat, kérdő mellékmondat, megengedő mellékmondat) fogom sorra venni, ezt követően pedig a főmondati állítmány, illetőleg a mellékmondat típusa eredményeképpen jelentkező veridikalitási tulajdonságok és a mellékmondati módválasztás összefüggéseit vizsgálom meg.

3. Az egyes mellékmondat-típusok bemutatása

Ebben a részben a leggyakrabban előforduló mellékmondat-típusokra összpontosítok. Ez a hat típus lefedi az összes feltételes és felszólító módú mellékmondat 80%-át.

3.1 Az időhatározói mellékmondat

Az egyik leggyakoribb, nem kijelentő módjellel ellátott igével rendelkező csoportot az időhatározói mellékmondatok alkotják: összesen 100 mondat tartozik ide. Egyik mondatban sincsen felszólító módjellel ellátott ige. A leggyakoribb kötőszó a *mikoron*, amely a 100-ból 79 mondatban fordul elő. Alapvetően az időhatározói mellékmondat igéje állhat kijelentő módban is; így például a kódexben 73 olyan *mikoron*-nal bevezetett mellékmondat található, amelyben az ige nem kap feltételes módjelet.

Nem meglepő, hogy az időhatározói mellékmondathoz képest a főmondati állítmány szinte bármi lehet, és a főigék nem igazán mutatnak különleges mintát,

hiszen az időhatározói funkció alapvetően megszorítás nélkül megjelenhet bármilyen predikátum mellett.

A nem kijelentő módú időhatározói mellékmondatokban az igék állhatnak feltételes múltban (52 db; rendszerint előidejű a főmondat eseményidejéhez képest), feltételes jelenben (46 db) vagy feltételes jövőben (2 db; *-nd+nA*).

A mai magyartól való eltérés abban áll, hogy ma önmagában nem indokolt a feltételes mód használata időhatározói mellékmondatokban:

- (1) Mert **mykoron** Parusia feldeben **voltuolna** egy to mellet,
volt ottogyal nemy ayoytatos embernel husshagyó nappba vendege hyuatott.
26/13
- (2) De **mykoron** ez enne fel emeltetést **nezne** es ewtet nem ylletthetne,
Magat zent ferencznek alata leteryezettuen ayoytatost ymadsagot elsewhewz
hasonlatost tezenuala. 64/24

E. Abaffy Erzsébet a feltételes mód – mai szemmel – indokolatlan használatát azzal magyarázza, hogy a latin eredeti forrásszövegben található coniunctivus igealakokat a fordító szó szerint fordította le, ami mindig latinizmust eredményez (1992: 172); szerinte létrejött egy olyan konvenció, „mely bizonyos típusú mellékmondatokban a latinnak megfelelő feltételes mód jelen időt ír elő” (1992: 173). Az időhatározói mellékmondatokkal kapcsolatban elmondható, hogy az előbbi feltételezés nem feltétlenül igaz minden esetben: a latin coniunctivus praeteritum imperfectum csak a feltételes fő- és mellékmondatokban, casus irrealis esetén vonatkozhat jelen időre (pl. *Mors quid sit, rogitas. Si scirem, mortuus essem: ha tudnám, halott lennék*). A latin időhatározói mellékmondatban az igei állítmány ugyanis csak akkor került coniunctivusba, ha a kötőszó (pl. *cum historicum*) miatt szükséges, és ekkor a consecutio temporum szabályai érvényesek. Elképzelhető, hogy a magyarban valóban a korábban említett szerkezetnek az átvétele tette lehetővé, hogy az egyébként a latinban nem létező feltételes mód használhatóvá vált nem feltételes mellékmondatokban is; ennek a kérdésnek a megválaszolása nem célja ennek az dolgozatnak. Mivel azonban az időhatározói mellékmondatok többségében feltételes módjellel ellátott ige található, egyértelmű, hogy a feltételes mód mellékmondatbeli használata a Jókai-kódex nyelvezetében nyelvtanilag helyesnek tekintendő. A latin igeidőknek a fordítóra gyakorolt hatását a következő táblázat mutatja be, amely a *mikoronnal* kezdődő időhatározói mellékmondatokra vonatkozik:

3. táblázat. A mikoronnal kezdődő időhatározói mellékmondatok mód szerinti megoszlása

	magyar feltételes mód	magyar kijelentő mód
ind. praes. impf.		5
ind. praes. perf.	1	7
ind. praet. impf.		22
ind. praet. perf.		1
ind. fut. impf.		4
ind. fut. perf.		3
coni. praes. impf.		1
coni. praes. perf.	1	
coni. praet. impf.	45	21
coni. praet. perf.	28	8
infinitivus	1	
gerundium	1	
ÖSSZESEN	77	72

A fenti adatokból a következő tendenciák állíthatók fel: ha a forrásszövegben a mellékmondat állítmánya indicativusban áll, 98% a magyar kijelentő mód részaránya, míg ha a latin ige nem indicativusban áll, azaz coniunctivusban van vagy más tömörítő szerkezetben (infinitivus, gerundium) jelenik meg, 72% a magyar feltételes mód részaránya. Ha elfogadjuk, hogy a magyarban nincs és nem is volt a consecutio temporumhoz hasonló, mellékmondati igemód- és igeidő-alkalmazásra vonatkozó szabályrendszer, a forrásszövegben lévő latin igeidők feltehetőleg mindig az egyes igék lefordítása során, külön-külön befolyásolhatták a fordítót. Azt is érdemes azonban megjegyezni, hogy az előbbi táblázatban bemutatott korrelációk nem bizonyítanak ok-okozati viszonyt. A feltételes módú igealakok ilyen magas száma elsősorban azt jelenti, hogy ez a megoldás – a ma is használatos kijelentő mód mellett – a Jókai-kódex fordítója számára nyelvtanilag helyes volt.

Az időhatározói mellékmondatokkal kapcsolatban egy további érdekesség, hogy annak ellenére, hogy a kései ómagyarban az igekötő a semleges mondatokban nemcsak megelőzheti, hanem követheti is az igét (Wacha 1995: 186), itt az igekötők mind a tizenhat esetben megelőzik az igét, és ebben a tekintetben hasonlítanak a mai magyar semleges mondatokhoz.

3.2 A célhatározói mellékmondat

A célhatározói mellékmondatokon belül az igemódok a következőképpen oszlanak meg: a 85 mondatból 55 (65%) feltételes módjellel ellátott, míg 30 (35%) felszólító módjellel ellátott igei predikátummal rendelkeznek. A főmondati predikátumok megvizsgálása során – a várakozásoknak megfelelően – nem rajzolódik ki különösebb minta. Az igemód- és igeidő-megoszlásokat a következő táblázat szemlélteti:

4. táblázat. A célhatározói mellékmondatok mód szerinti megoszlása

	magyar feltételes mód	magyar felszólító mód
ind. praes. impf.		
ind. praes. perf.		
ind. praet. impf.		
ind. praet. perf.		
ind. fut. impf.		
ind. fut. perf.		
coni. praes. impf.	2	28
coni. praes. perf.	1	
coni. praet. impf.	50	1
coni. praet. perf.		
nincs latin megfelelő	2	1

A latinban a célhatározói mellékmondatok állítmánya mindig coniunctivusban áll; amely magyar szövegben fordítható feltételes és felszólító móddal is. Egyértelmű tendencia mutatható ki, hogy a coniunctivus praeteritum igealakokat inkább feltételes móddal, míg a coniunctivus praesens igealakokat inkább felszólító móddal fordították. Ezt szemlélteti a két alábbi példa is:

- (3) ... kayaltonk es siralmual allonk hogy megy nyttassek nekewnk 31/5
(4) ... vendege hyua zent ferencet hogy estue uele ennek 3/18

A mai magyartól való eltérés is ebben áll, hiszen most a célhatározói mellékmondatok predikátuma felszólító módjellel ellátott ige.

3.3 A felszólító tárgyi mellékmondat

A felszólító tárgyi – vagy függő felszólító – mellékmondatok tágabb értelemben vett felszólítást tartalmaznak; rendszerint kérést, akarást, parancsolást jelentő főmondati állítmányok szelektálják.

A Jókai-kódex felszólító tárgyi mellékmondatai állhatnak felszólító módban és feltételes módban is:

- (5) Azert aldomas meg vegezuen zent Clara terde lehayoluan papanak elewte, nagy tyztesseguel **kere** ewtett **hog**y **meltoltattnak** az aztalra tewt kenereket meg aldanya. 75/14
- (6) Demy vymadsagonbam **keryenk** my vronktol iesus cristustol **hog**y **meltolyon** nekenk mutattnya mysalnak charmad nytassan neky kelewutat melyet kellyent valasztanok. 6/5

Összesen 61 felszólító, és 43 feltételes módú felszólító tárgyi mellékmondat található a szövegben. A leggyakoribb főmondati predikátumokat az alábbi táblázat mutatja be:

5. táblázat. A felszólító tárgyi mellékmondat leggyakoribb főmondati predikátumai

	magyar feltételes mód	magyar felszólító mód
akar	7	20
kér	10	13
mond	8	4
parancsol	15	14

A feltételes módjellel ellátott igealakok jelen idejűek. Ennek nyilvánvaló magyarázata lehet, hogy amíg például az időhatározói mellékmondatokban a *-tt + volna* igealakok rendszerint előidejűséget fejeztek ki, addig a főmondati predikátum eseményidejéhez képest a felszólító tárgyi mellékmondat előidejűsége fogalmilag kizárt.

A latin igeidőknek a fordítóra gyakorolt hatását a következő táblázat mutatja be, amely az összes felszólító tárgyi mellékmondatra vonatkozik:

6. táblázat. A felszólító tárgyi mellékmondatok mód szerinti megoszlása

	magyar feltételes mód	magyar felszólító mód
ind. praes. impf.		
ind. praes. perf.		
ind. praet. impf.		
ind. praet. perf.		
ind. fut. impf.		
ind. fut. perf.		
coni. praes. impf.	3	47
coni. praes. perf.		
coni. praet. impf.	37	3
coni. praet. perf.		
más alak/szerkezet	2	10

A felszólító tárgyi mellékmondatok esetében is látszik, hogy amennyiben a forrásszövegben coniunctivus praesens imperfectum áll, akkor 94%-os a felszólító mód részaránya, míg a coniunctivus praeteritumot 93%-os gyakorisággal fordították feltételes móddal. A kései ómagyarban a felszólító tárgyi mellékmondat állítmánya azonban állhatott bármelyik módban akkor is, ha nem fordításról volt szó; a következő két idézet ugyanabból a szövegből származik:

- (7) a. felsegednek kenyergewnk hogy felseged paranczolyon bochassa el az my
 atyank fyath. ees marhayath adyak megh
 b. Felsegedeth kerem hogh parancholna neky hogh menne bee adna zamoth
 (1524; MNy. 25: 68)

Egy további érdekesség a felszólító tárgyi mellékmondatokkal kapcsolatban, hogy a feltételes módú igekötős igék 75%-ánál, míg a felszólító módú igekötős igék 59%-ánál az igekötő megelőzi az igét. Ez azért lehet meglepő, mert a tendencia a felszólító főmondatok esetében pont ellenkezőleg alakul: a Jókai-kódexben összesen 201 felszólító főmondat van, és ebből 45-ben igekötős ige található; a 45-ből 37-ben (az esetek 82%-ában) követi, és csak 8-ban (az esetek 18%-ában) előzi meg az igekötőt az igét. Itt azonban észben kell tartani, hogy a felszólító tárgyi mellékmondat önmagában művi kategória: egyrészt nem adverbialisként módosítja a főmondati állítmányt, mint az időhatározói mellékmondat, hanem a főmondat tárgyi összetevőjét fejti ki mellékmondati formában, másrészt pedig – az előbbi megállapítással összhangban – a mellékmondat módját és illokúcióját a főmondati predikátum szelektálja és határozza meg. Ilyen szempontból vizsgálva az igekötők megoszlása nem tűnik annyira bizarrnak, hiszen a mai magyarban léteznek olyan

mellékmondatok, melyek igei állítmányán megtalálható a felszólító módjel, azonban szűk értelemben véve a mondat mégsem felszólító illokúcióval bír:

- (8) Nekiálltam, hogy végre **megírjam** ezt a dolgozatot. *kötőmód*
 (9) Rászóltam, hogy **hallgasson el** végre. *felszólító mód*

Pataki (1984), Tóth (2005) és Turi (2009) alapján elmondható, hogy a semleges igekötő-ige sorrendet alkalmazó, mégis felszólító módjellel ellátott (6)-os példában a mellékmondat kötőmódú, míg a nem semleges ige-igekötő sorrendet mutató (7)-es példa mellékmondata felszólító módú. Az említett szerzők csoportosították azokat a predikátumokat, amelyek a mai magyarban csak felszólító módot (pl. *parancsol*, *kér*, *(meg)mond*), csak kötőmódot (pl. *fontos*, *támogat*), vagy esetleg mindkettőt (pl. *akar*, *kíván*) szelektálhatja. A Jókai-kódex igekötős igével rendelkező felszólító tárgyi mellékmondatait a következő táblázat szemlélteti:

7. táblázat. Az igekötők elhelyezkedése a felszólító tárgyi mellékmondatokban

	feltételes mód		felszólító mód	
	igekötő ige előtt	igekötő ige mögött	igekötő ige előtt	igekötő ige mögött
kér	4	1		4
parancsol	2	1	4	2
akar			5	1
mond			2	

A fenti adatok alapján megállapítható, hogy nem csak a semleges mondatokra igaz, hogy a mai magyartól eltérő ige-igekötő sorrend található bennük: a *kér*, *parancsol* és *mond* igék főmondati predikátumként mellékmondati imperatív operátort vonzanak, ami a mellékmondatban – a mai magyarban – kizárja a semleges szórendet. A Jókai-kódex nyelvezetében azonban mindkét szórend megtalálható.

3.4 A kijelentő tárgyi mellékmondat

A kijelentő tárgyi mellékmondat szintén a főmondat tárgyi összetevőjét fejti ki, azonban illokúciója alapvetően nem felszólító, hanem kijelentő. A mellékmondatok osztályozásánál figyelemmel voltam a főmondati predikátumok által szelektált összetevők jellegzetességeire, ettől függetlenül azonban kissé meglepő, hogy felszólító módjellel ellátott ígét tartalmazó mellékmondatok is tartozhatnak ide.

Szeretném megemlíteni, hogy ez a típus képlékeny kategória, amint azt a későbbiekben látni fogjuk.

A Jókai-kódex összesen 35 olyan kijelentő tárgyi mellékmondatot tartalmaz, melynek állítmánya feltételes vagy felszólító módjellel ellátott ige; ebből 28 feltételes, és 7 felszólító. A feltételes módú csoport hasonlít a mai magyar kijelentő tárgyi mellékmondatéhoz, mivel a főmondati predikátumok rendszerint ugyanúgy a mondás, közlés igéi (pl. *mond, felel*), értelmi működést jelentő igék (*eszébe vesz, kísál, tud, gondol*), vagy érzékelést, észlelést jelentő igék (*lát*), illetve ezeket az igéket a mai magyarban követheti kijelentő mód. Ezt szemléltetik az alábbi példák is:

- (10) ... frater Rufen yelennen ezebeuuewue hogy ewtet az gonoz ag ellenseg meg czaltauolna 54/18
- (11) Es monda vr ysten en neke hogy nem akarna hogy ez vilagban lennek egy balgatag olaz 108/11

A felszólító módjelles igét tartalmazó kijelentő tárgyi mellékmondatok azonban másképpen viselkednek: a főmondati predikátumok a mai magyarban nem felszólító módú mellékmondatot szelektálnának, azonban a kontextus egyértelműen jelzi, hogy a főmondat hiányában a mellékmondat mindenképpen felszólító illokúcióval rendelkezne:

- (12) ... akarom hogy **fogagyad** ennekem **hogy** sonha valamely lelkest me **ne sercz** auagy embert sem valamy kart mendennemw allatban tenny **ne mery** 149/22
- (13) ... **agyad nekem hitedet hogy** ezeket **tarczad** es engem te erted kezesleuen **el ne hagy** 152/9

A mai magyartól való eltérés abban áll, hogy az idézett mondatok főmondati predikátumai ma kijelentő módú mellékmondatot szelektálnának annak ellenére, hogy itt valamilyen értelemben beágyazott felszólításról van szó:

- (14) Fogadd meg nekem, hogy többet nem mész/*ne menjél diszkóba!
- (15) Add nekem hitedet, hogy mostantól minden este imádkozol/*imádkozzál!

Ilyen értelemben a felszólító igét tartalmazó mondatok talán a felszólító tárgyi mellékmondatokhoz is tartozhatnának; ha felmerülne a kérdés, hogy a tipizálás során miért nem így jártam el, egyik indokként a mai magyarral való interferencia hozható fel, másrészt a nyelvi változás itt egyes predikátumok, mint például a *fogad* vagy a *hited ad valakinek* lexikai tulajdonságaira vezethető vissza, harmadrészt pedig szerepe lehet a később tárgyalandó illokúciós konverzióknak is, amiről a kérdő mellékmondatok kapcsán fogok bővebben beszélni.

3.5 A kérdő mellékmondatok

A Jókai-kódexben összesen 16 kérdő illokúciójú mellékmondat állítmánya olyan ige, amely felszólító vagy feltételes módjellel rendelkezik. A kérdő mellékmondatok a főmondati tárgyi összetevőt fejtik ki. A felszólító módjelesek kisebbségben vannak: felszólító oldalon egy eldöntendő és három megválaszolandó kérdő mellékmondat áll szemben a feltételes módjeles csoport két eldöntendő és tíz megválaszolandó mellékmondatával. A megválaszolandó kérdéseket kérdőszó vezeti be, míg az eldöntendő kérdések kötőszava a *ha*, amely a mai magyar *hogyan vajon* felel meg.

A kérdő mellékmondatok között – amellet, hogy vannak eldöntendő és megválaszolandó kérdések is mindkét módjeles csoportban – elkülöníthetők olyan mondatok, melyek pusztán kérdő illokúcióval rendelkeznek, azaz ilyen szempontból nincsen szemantikai többlettartalma a mellékmondatnak, és funkciója az, hogy a propozíció címzettje eldöntendő kérdés esetén döntse el, hogy vajon a propozíció igaz-e, megválaszolandó kérdés esetén pedig adja meg a kontextus számára a propozícióban kérdőszóval megjelölt hiányzó entitást. Másképpen fogalmazva, pusztán egyszerű beágyazott kérdésről van szó. Ezt szemlélteti az alábbi példa:

- (16) Az gyermek uete ew zyuebe zorgalmast ewtett **meg kymlyeny houa menne**
frater ferencz auagy **myt** euel **tenne** mykoron felkeluala 144/1

Látható, hogy a *megkymlyeni* (*kikélmelni*) kérdő mellékmondatot szelektál, aminek a szerkezeti helyén két koordinált kérdő mellékmondat található, és mindkettőt kérdőszó vezeti be. A beágyazott kérdéseknek itt láthatóan nincs egyéb funkciója.

Ezzel ellentétben léteznek olyan kérdő mellékmondatok is, amelyek illokúciója és kontextusbeli funkciója gazdagabb, mint amit a (16) példa révén észre lehet venni. A nyelvekben vannak nyelvtanilag kérdő mondatok, melyek rejtett felszólítást, engedélykérést vagy célzatot takarnak. Risselada (1990:7-9) és Dik (1997: 241-245) nyomán az ilyen jellegű kontextusbeli funkcionális többletet, színezetet illokúciós konverzióknak (*illocutionary conversion*) nevezhetők. Az illokúciós konverzió lehet nyelvtani vagy pragmatikai attól függően, hogy a közlés percepciója, feldolgozása során hogyan jelenik meg a szemantikai többlet, ahogy a következő példák alapján látható:

(17) Nyomtasd ki ezt nekem, légyszi .	felszólítás ⇒ kérés (nyelvtani)
(18) Ez így jó, ugye?	kijelentés ⇒ kérdés (nyelvtani)
(19) Mondd, mit csináljak.	kérdés ⇒ parancs kérése (pragmatikai)
(20) A meccs mindjárt kezdődik.	kijelentés ⇒ javaslat (pragmatikai)

A Jókai-kódex egyes kérdő mellékmondatain úgyszintén fel lehet fedezni hasonló jellegzetességeket:

- (21) De frater Masseus **nem tudyauala myt tenne** 15/9
- (22) De **nem tudomvalec mykeppen** te hozzád **yuthassak** 98/7
- (23) Es **kerdlec ha** zent ewangelium tarto emberecne c valamelyc **meryen** ewangeliumy zabadsagnac ellene tenny 16/21

Az illokúciós konverziót azért fontos megemlíteni, mert a felszólító módjellel ellátott igét tartalmazó kérdő mellékmondatok mindegyike ebbe a kategóriába tartozik, azaz nem pusztán kérdő illokúcióval rendelkeznek.

3.6 A megengedő mellékmondat

A Jókai-kódex megengedő mellékmondatai állhatnak bármilyen módon:

- (24) Es yollehet mend fenlettenek yelenseges malastual 2/13 (kijelentő)
- (25) Es yollehet legyon kewsded ez en erewksegem reze Akarom ez ewkrewt en rezemre venny 98/28 (felszólító)
- (26) Es yollehet ew benne k nem voltakuoelna erdelmes myuelkedetek de maga zerelm meg hyueluen ky tewt gyakarta zenteket myuelkedettetny 110/16 (feltételes)

Nyolc feltételes és nyolc felszólító módjellel ellátott igét tartalmazó megengedő mellékmondat található a szövegben. A megengedés összetett jelentéskategória, amely tartalmazhat ellentétet, ráhagyást, illetve feltételezést vagy fonák oksági viszonyt is (Haader 2000: 522). Az egyes többlettartalmak között azonban lehet aszerint különbséget tenni, hogy míg a fonák oksági viszony esetében a mellékmondat önálló proposícióként, jelentésanilag a kontextus adott világa szerint általában igaznak minősül, addig a feltételezés, lehetőség esetében ez nem feltétlenül így van. Ezt szemléltetik az alábbi példák:

- (27) Bár van kocsija, BKV-val jár dolgozni. fonák okság
- (28) Nem érdekel, ha a világ végére is el kell mennem. feltételezés

A (27)-es mondatban mind a főmondat, mind a mellékmondat igaznak tűnik a kontextus világa szempontjából, míg a (28)-as példa mellékmondata irreális, nem valós (hiszen a főmondati beszédidőben még nem kellett elmennem a világ végére). Ez a különbség azért fontos, mert a Jókai-kódex felszólító módú megengedő

mellékmondatai mind abba a kategóriába tartoznak, amelyben a mellékmondat propozícióként jelentésanilag nem volna igaz a kontextus adott aktuális világa szempontjából. Ez érzékelhető a (25)-ös példában és a alábbi mondatban is:

- (29) Oh frater leo **vollehet** ez zerzett vakokat **vylagosohon** gewrbekett **teryezzen**
ewrdewgewkewt **kyewzseen** Syketeknek hallamast santaknak yarast
nemaknak **agyon** zolast es hogy megys teb negyednappy halottat felkewlt
ymmar ma yryad mert meg ott synczen tekellertes vygasag

Egyértelműnek tűnik, hogy a mellékmondati predikátumok által jelzett események a főmondati beszédidőben, a kontextus aktuális világában (még) nem teljesültek. A feltételes módú megengedő mellékmondatok között viszont lehet olyan példát találni, amely a kontextus világa szerint igaz:

- (30) mert frater Peter azanneben tyztelyuala es felyuala ewtett hogy nem meruala
neky ellene mondany **vollehett** gyakorta tewle **gyewtrettettnek** 103/5

4. Módválasztás

Ebben a részben szeretnék kitérni annak a hipotézisnek az elméleti alapjaira, amelyet a következő részben fejtenék ki, és amely rávilágíthat a felszólító mód és feltételes mód alkalmazhatóságának különbségére a Jókai-kódex nyelvezetében. Ehhez először szükség van a magyar módválasztási stratégiák áttekintésére.

A mai magyarra igaznak tűnik az a megállapítás, hogy míg a kijelentő mód olyan főmondati állításokhoz vagy kijelentő propozíciókhoz kapcsolható, melyek a kontextus aktuális világa szempontjából igaznak kell, hogy tűnjenek, addig a felszólító módú mondatok esetében a propozíciók ugyanilyen szempontból nyilván nem igazak; ilyen alapon a kijelentő módú mondatokat sorolhatjuk a *reális* csoportba, míg a felszólító mondatok képezik az *irreális* kategóriát (Farkas 1992: 210; lásd még: Klemm 1931, Tompa 1962, Pataki 1984). Ezt szemléltetik az alábbi példák is:

- (31) Péter tegnap hazajött. *reális*
(32) Holnap gyere haza! *irreális*

A (32)-es példa propozíciója azért nem reális, mert a beszédidőben, a kontextus aktuális világában nem igaz, hogy a mondat címzettje hazajön. Ugyanígy az irreális csoportba tartoznak a felszólító tárgyi mellékmondatok és a célhatározói mellékmondatok, hiszen a mellékmondat által leírt esemény a főmondati eseményidőben – a beszélő tudomása szerint – még nem következhetett be:

- (33) Megparancsolták, hogy írjam meg végre ezt a cikket.
(34) Azért emlékeztettek, hogy le tudjam végre adni ezt a cikket.

Másképpen fogalmazva nyilvánvaló, hogy a (33)-as példában a parancs kiadása idejében a cikk még nem készült el, illetve a (34)-es példában az emlékeztetés pillanatában nem volt úton a szerkesztőhöz.

Elismerhető, hogy a reális/irreális megkülönböztetés nem magyarázza megfelelő pontossággal, hogy mely mondatokban kell kijelentő és nem kijelentő módot alkalmazni, és a lehetséges mondat típusok közötti határvonalak nem húzhatók meg egyértelműen. Így például az alábbi példában nyilvánvaló, hogy a mellékmondati esemény irreális, az ige mégis kijelentő módban van:

- (35) János azt hazudta, hogy Marit szereti, (pedig nem is).

Tóth Enikő kutatási eredményei arra engednek következtetni, hogy univerzális szabályok nem, legfeljebb tendenciák mutathatók ki (2006a: 61-67) a reális/irreális mondatok szembeállításával e téren, ezért olyan elméleti keretet dolgozott ki a bővítményi mellékmondatok módválasztására, amely a reális/irreális különbségtételen túlmutat (2006a: 78-93, 2006b): megállapítja, hogy a főmondati predikátumok veridikalitása és a mellékmondati módválasztás összefügg. A következő pár sort Tóth (*ibid.*) modelljének rövid bemutatására szánom.

A veridikalitás a következőképpen definiálható:

(36) **Veridikalitás**

Legyen F monadikus propozicionális funktor. F veridikális, ha $F(p) \rightarrow p$ fennáll. Egyébként F nemveridikális.

(Giannakidou 1998: 106; idézi: Tóth 2006b: 184)

Másképpen fogalmazva a főmondati predikátum akkor veridikális, ha abban az esetben, amikor a főmondat igaz, a mellékmondat mindenképpen igaz. Így például a faktív és érzékelést kifejező igék nyilvánvalóan veridikálisak:

- (37) Örülök, hogy Péter megjött. *ha igaz, hogy örülök $\rightarrow$ igaz, hogy Péter megjött*
(38) Látom, hogy Péter megjött. *ha igaz, hogy látom $\rightarrow$ igaz, hogy Péter megjött*

A veridikális igék bővítményi mellékmondata rendszerint kijelentő módban van; tagadó főmondat esetén előfordulhat feltételes módú mellékmondat (pl. *nem látom, hogy jönne*), felszólító azonban nem.

A direktívák (pl. *parancsol*), az engedélyezést kifejező (pl. *megenged*), a célt kifejező (pl. *törekszik*), vagy az akaratot, vágyakozást kifejező (pl. *akar*) igék azonban

nemveridikálisak, azaz a főmondat igazsága sohasem implikálja a mellékmondat igazságát:

- (39) Megparancsolom, hogy vedd fel a sapkádát.
- (40) Megengedem, hogy felvedd a sapkádát.
- (41) Arra törekedtem, hogy felvegyem a sapkádát.
- (42) Azt akartam, hogy vedd fel a sapkádát.

Nyilvánvaló, hogy a főmondati eseményidőben a mellékmondati esemény még nem történik, így akkor még nem igaz. A nemveridikálisok mellékmondatai rendszerint felszólító módban állnak.

A két nagy kategória között helyezkedik el a relatíve veridikális igék csoportja: esetükben a mellékmondati propozíció a főmondati alany szempontjából igaznak minősül, azonban a beszélő szempontjából nem feltétlenül:

- (43) Ede azt mondja/hiszi/álmodja, hogy Éva Pesten van, pedig velem van Vácon.

Ide tartoznak az episztemikus igék (pl. *hisz*), az asszertívák (pl. *mond*), illetve a fikciót kifejező igék (pl. *álmodik*). A relatíve veridikális igék bővítményi mellékmondata alapesetben kijelentő módban van, azonban tagadott főmondat esetén állhat feltételes (*nem hiszem, hogy jönne*) vagy felszólító módban (*kizárt, hogy jöjjön*).

Tóth (2006a, 2006b) releváns és fontos állításaival kapcsolatban szeretném megjegyezni, hogy bár a kijelentő és feltételes mód alkalmazhatósági határait sem az irreális/reális, sem pedig a veridikális/relatív veridikális/nemveridikális különbségtétel alapján nem lehet meghúzni, hiszen lehetnek átfedések. Azonban a felszólító mód alkalmazási területe igen pontosan elkülöníthető: míg a bővítményi mellékmondatokban a kijelentő mód és a feltételes mód a mai magyarban használható veridikális és relatíve veridikális főmondati predikátumok alatt is, illetve irreális és reális mellékmondati propozícióban is, addig a felszólító mód kizárólag irreális mellékmondati propozícióban fordulhat elő. A veridikáltság szempontjából kizárólag irreális mellékmondati propozíciók két módon jelenhetnek meg: vagy nemveridikális főmondati predikátumnak alárendelve, vagy pedig olyan relatíve veridikális episztemikus predikátum alatt, amely – például névszói jellegénél fogva – kizárja, hogy létezessen a beszélőtől elkülönült alany a főmondatban, hiszen ezekben az esetekben maga a mellékmondat a főmondati alanyt fejt ki. Ezt szemlélteti a következő két példa is:

- (44) Megparancsolom, hogy vedd fel a sapkádát.
- (45) Kizárt, hogy felvegyem a sapkámát.

A (44)-es példában nemveridikális igei predikátum alá rendelve jelenik meg a felszólító módú mellékmondat, míg a (45)-ösben a *kizárt* esetében kizárt, hogy a beszélő szempontjából más legyen a mellékmondat igazságtartalma, mint a főmondati alany szempontjából, hiszen a főmondati alanyt a mellékmondat fejt ki, így – a főmondat negatív jelentése következtében – itt is irreális mellékmondati propozícióról van szó. A többi relatíve veridikális predikátum alatt a mellékmondat állítmánya alapesetben nem kaphat felszólító módjelet:

- (46) János azt hiszi/mondja/álmodja, hogy Péter hazajön/*hazajönne/*hazajöjjön.
(47) János nem hiszi/mondja/álmodja, hogy Péter hazajön/hazajönne/*hazajöjjön.

Ott található kivétel, amikor a mellékmondat – a már korábban említett illokúciós konverzió révén – nem feltétlenül (csak) olyan illokúcióval rendelkezik, amelyet a főmondati predikátum megkövetel; így például a relatíve veridikális főmondati predikátum alá rendelt mellékmondat kifejezhet vágyat vagy parancsot (Klemm 1931: 30; idézi: Tóth 2006a: 96), amik azonban főmondati szerepben is megkövetelnék a felszólító módot:

- (48) Nem evett még borscslevest, és nem is tudja elképzelni, hogy valaha egyen.

Mindenesetre itt is látható, hogy a mellékmondati propozíció irreális.

A veridikalitás miatti összefüggések arra is rámutatnak, hogy a mód nem pusztán az ige morfológiáján jelölt kategória, azaz nem csupán egy morfoszintaktikai jellegzetességnek tekinthető, hanem a mód strukturálisan a mondat tulajdonsága, jegye, hiszen a főmondati predikátum olyan mellékmondatot szelektál, amely rendelkezik ezzel a jeggyel (lásd még erre például: Fortuny 2008: 40-48).

A nem bővítményi, hanem adverbialis mellékmondatok, így például a cél- vagy időhatározói mellékmondatok esetében a veridikalitás miatti összefüggések nem mutathatók ki, hiszen nem jellemző a lehetséges főmondati predikátumokra, hogy lexikai sajátosságaik között szerepelne egy cél- vagy időhatározó kötelező szelektálása. Az időhatározói mellékmondatok (veridikalitási szempontból is) gyakorlatilag bármilyen igei predikátumot módosíthatnak, illetve maguk az időhatározói mellékmondati propozíciók elkülönítve is lehetnek a főmondati predikátum eseményidejében és a kontextus aktuális világában igazak vagy nem igazak. Ezt szemléltetik az alábbi példák:

- (49) Mielőtt a Balatonhoz érnél, áthaladsz Székesfehérváron.
(50) Miután ezt a cikket megírtam, megparancsolom a kutyámnak, hogy jöjjön ide.
(51) Amikor hazaértem, láttam, hogy Péter otthon van.

A (49)-es példában a főmondathoz képest a mellékmondat utóidejű, így szükségképpen irreális. Az (50)-esben a főmondati eseményidőhöz képest az időhatározói mellékmondat eseményideje korábbi, így lehet reális, és a főmondati predikátum nemveridikális; ettől az (51)-es annyiban különbözik, hogy a főmondati predikátum veridikális. Az időhatározói mellékmondatokhoz képest a célhatározói mellékmondatok bizonyos értelemben közelebb állnak a nemveridikális főmondati predikátumok által szelektált bővítményi mellékmondatokhoz: bár az adverbialis mellékmondatoknak a főmondati predikátum nem szolgál monadikus propozicionális funktorként, ha a célhatározói mellékmondatot változatlanul hagyjuk és a főmondat helyett egy másik főmondati predikátumhoz úgy kapcsoljuk hozzá, hogy a mellékmondat itt a főmondati predikátum bővítményét fejtse ki, nyilvánvalóvá válik, hogy az egyébként célhatározói mellékmondatként működő szerkezet áttemelését követően csak nemveridikális állítmány alá rendelve maradhat nyelvtanilag helyes. A célhatározói mellékmondat azért is alkalmas erre, mert kötőszava megegyezik a bővítményi mellékmondatokéval. Azt elfogadom, hogy ezáltal szigorúan véve új mondat keletkezik, azonban ez a teszt mégis elének tárhatja azt a párhuzamot, amely segít rávilágítani arra, hogy miért áll felszólító módban a célhatározói mellékmondat állítmánya, és az időhatározói mellékmondaté miért nem. Ezt szemlélteti a következő példa:

- (52) Azért szóltak nekem, [hogy ne késsem le a leadási határidőt].
(53) *Örültek/látták/azt hitték/elűjságolták egymásnak/azt álmodták,
[hogy ne késsem le a leadási határidőt].
(54) Megparancsolták/nem engedték meg/arra törekedtem/azt akartam,
[hogy ne késsem le a leadási határidőt].

Amint látható, szerkezetileg és morfoszintaktikailag ugyanaz a beágyazott mellékmondat található mindhárom mondatban: az (52)-esben célhatározói mellékmondatként, az (53)-asban és az (54)-esben pedig bővítményi mellékmondatként. Azonban amíg a felszólító módú mellékmondat célhatározói mellékmondatként és nemveridikális predikátum bővítményi mellékmondatként is rendben működik, addig nemveridikális és relatíve veridikális predikátum mellékmondatként elfogadhatatlan. Az is látható, hogy az (52)-es és (54)-es példában a mellékmondati propozíció irreális a főmondati eseményidő és a kontextus aktuális világa szempontjából.

5. Nyelvi változás

A 3. részben bemutattam a Jókai-kódexben gyakrabban előforduló olyan mellékmondat-típusokat, amelyek feltételes vagy felszólító módjellel ellátott igét

tartalmaznak, a 4. részben pedig áttekintettem a mellékmondati igemódválasztás egy lehetséges magyarázatát. A Jókai-kódex nyelvezete és a mai magyar nyelv közötti legnyilvánvalóbb különbség az, hogy míg egyes ómagyar mellékmondat-típusokban használható volt a feltételes mód is, így például időhatározói, célhatározói vagy felszólító és kijelentő tárgyi, illetve kérdő mellékmondatokban, mára a feltételes mód szerepét átvette a szerepét más mód, így például időhatározói mellékmondatokban a kijelentő mód, felszólító tárgyi mellékmondatokban pedig a felszólító mód.

Nem lehet eltitkolni, hogy a Jókai-kódex esetében erős korreláció mutatkozik a forrásszövegen belüli eredeti latin igeidő és az ómagyar igemód között: ha a *coniunctivus praeteritum*ot nem kijelentő móddal fordították, ahogyan például egyes időhatározói mellékmondatokat (ld. 3. táblázat), esélyes volt, hogy a latin *coniunctivus praeteritum* igealak feltételes módjellel, míg a *coniunctivus praesens* igealak felszólító módjellel jelent meg a magyar fordításban. Amint már korábban említettem, E. Abaffy Erzsébet ezt a jelenséget egyértelműen latinizmusként állítja be (1992: 170-177). Ettől függetlenül el kell ismerni, hogy a feltételes mód ilyen alkalmazása is nyelvtanilag helyes kellett, hogy legyen, hiszen a feltételes mellékmondatok száma (a feltételes mellékmondatok nélkül 299 db) messze meghaladja a felszólító mellékmondatokét (121 db), és teljesen valószínűtlen, hogy 299-szer következetesen hibázott volna a fordító és nem létező nyelvtani alakokat használt volna.

Egyetértek E. Abaffy Erzsébet azon megállapításával, hogy „a fordítási gyakorlatban kialakult egy szabályrendszer” (1992: 173), amely a *coniunctivus praeteritum* és *praesens* alakok fordítására vonatkozott. Azonban azzal nem értek egyet, hogy ez a szabályrendszer „bizonyos típusú mellékmondatokban a latinnak megfelelő feltételes mód jelen időt ír elő” (*ibid.*), hiszen a latinban nincsen feltételes módjel, a feltételes mondatokat *indicativus*szal vagy *coniunctivus*szal fejezik ki, és a *coniunctivus praeteritum imperfectum* kifejezhet jelen idejű *irrealis* feltételt és múlt idejű *potentialis* feltételt. A feltételes mód széles körű alkalmazhatóságának eredetét, a mai magyarhoz viszonyítva sokkal tágabb megjelenésének okait azonban vagy a latin és a magyar érintkezésében lehet megtalálni, vagy nem; ezt a mostani tudásom szerint a korai nyelvemlékek alapján nem lehet egyértelműen bizonyítani, sem cáfolni.

A nyelvi változás feltérképezéséhez viszont fontos tény, hogy a Jókai-kódex nyelvezetében a feltételes módú mellékmondatok lehettek reálisak és irreálisak, azaz a kontextus aktuális világa számára igazak vagy nem igazak, illetve megjelenhettek veridikális, relatíve veridikális és nemveridikális főmondati predikátumok alá rendelve is:

- (55) ...latuan azt frater Bernald houg az volna ystennek angyal 19/4
 (56) Es monda vr ysten en neke houg nem akarna houg ez vilagban lennek egy balgatag olaz 108/11
 (57) es mene az helyre holott vala frater Bernald houg zolnanak ewzue ysteny myuelkedettrewl 9/4

Az (55)-ös példában a főmondati állítmány veridikális, így a mellékmondat reális; az (56)-os példában a főmondati predikátum (*monda*) relatíve veridikális, míg a legalsó, felszólító tárgyi mellékmondat főmondati predikátuma (*akarna*) nemveridikális; az (57)-esben pedig a célhatározói mellékmondat irreális.

Mindez nem mondható el a felszólító módú mellékmondatokról: nincs felszólító módú időhatározói mellékmondat, hiszen ez a mellékmondat-típus veridikáltság szempontjából nem értékelhető, és a főmondathoz képest az elő- és egyidejű mellékmondat reális; korábban már említettem, hogy a felszólító módú kijelentő tárgyi, kérdő és megengedő mellékmondatok bizonyos értelemben mind problémásak és különlegesek, hiszen az illokúciós konverzió miatt, illetve a komplex jelentéstani többlettartalom miatt mind irreálisak. Ilyen alapon megállapítható, hogy a magyar felszólító mód egyik jellegzetessége az, hogy kontextuálisan irreális mondatokban szerepel.

Ha elfogadjuk E. Abaffy Erzsébet (1992: 172) azon hipotézisét, hogy a feltételes mód alkalmazása a latin hatására jelent meg a magyarban, a nyelvi változás már nyilvánvalóan a Jókai-kódex létrejötte előtt bekövetkezett, hiszen produktív használatról van szó. A fordítási konvenció így azért jöhetett létre, mert a fordítók gyakran láttak nem kijelentő módú alakokat a forrásnyelvben, és ezt a jellegzetességet vissza akarták adni a célnyelvben. A felszólító mód elérhető volt azokban az esetekben, amikor kontextuálisan irreális mondatban szerepelt coniunctivus és jelen időben volt az igealak. A coniunctivus praeteritumnak megfelelő felszólító mód múlt ideje (*-tt+legyen*) azonban a Jókai-kódexben nem igazán jelenik meg; ha a fordító – a már említett konvenció alapján – itt meg akarta tartani a célnyelvben, hogy nem kijelentő módban állt az igealak, csak a feltételes mód maradt. A feltételes mód esetében nem volt olyan megszorítás, mint a mai magyarban, hiszen nemveridikális főmondati predikátum alá rendelten is megjelenhetett. Ha kontextuálisan reális mondatban akarta a fordító visszaadni, hogy a forrásnyelvben az ige nem kijelentő módban áll, kizárásos alapon úgyszintén már csak a feltételes mód volt elérhető.

A mai magyartól való eltérés a fentiek fényében megközelíthető olyan szempontból is, hogy nem a felszólító mód alkalmazhatósága növekedett meg, hanem a feltételes mód területe csökkent le, ugyanis ma már nem jelenhet meg például olyan mellékmondatokban, amelyek nemveridikális főmondati predikátum alatt helyezkednek el (pl. felszólító tárgyi mellékmondat), vagy amelyek ezekkel párhuzamosak (pl. célhatározói mellékmondat). A feltételes mód úgyszintén teret

vesztett a kontextuálisan reális mondatoknál, hiszen kiszorult az elő- és egyidejű (reális) időhatározói mellékmondatokból.

A módváltástát úgyszintén megváltoztatta, hogy tradicionálisan a felszólító mód területének tartott típusokon belül megjelent a kötőmód, amely bizonyos értelemben azzal is összefügghet, hogy míg az igekötők mondattani elhelyezkedése az ómagyarban nem volt teljesen következetes, amint azt a 7. táblázatban is lehetett látni, addig ez mára már kijegecesedett.

Hivatkozások:

- Dik, S.C. (1997) *The Theory of Functional Grammar. II. Complex and Derived Constructions*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- E. Abaffy Erzsébet (1992) Az igemód- és igeidő-rendszer. In: Bekő Loránd szerk. *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/1*.
- Farkas Donka (1992) Mood Choice in Complement Clauses. *Approaches to Hungarian* 4: 207-225.
- Fortuny, J. (2008) *The Emergence of Order in Syntax*. Amsterdam: John Benjamins.
- Klemm, A. (1931) A magyar igealakok használata. *Magyar Nyelv* 27: 25-31.
- Giannakidou, A. (1998) *Polar Sensitivity as (Non)Veridical Dependency*. Amsterdam: John Benjamins.
- Haader Lea (2000) Az alárendelő összetett mondatok. In: Keszler Borbála szerk. *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 477-534.
- Pataki, P. (1984) A francia subjunctif és a magyar kötőmód. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* XV: 207-218.
- Risselada, R. (1990) Illocutionary Function and Functional Illocution. *Working Papers in Functional Grammar*. University of Amsterdam.
- Tompá, J. szerk. (1962) *A mai magyar nyelv rendszere II. Leíró nyelvtan. Mondattan*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Tóth Enikő (2005) Az alárendelt mellékmondatbeli kötő-, ill. felszólító módról. *LINGDOK* 4: 181-200.
- Tóth Enikő (2006a) *A Semantic Approach to Mood Choice in Complement Clauses with Special Reference to Hungarian*. Doktori (PhD) értekezés. Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar.
- Tóth Enikő (2006b) Az alárendelt mellékmondatbeli módváltásról. *LINGDOK* 5: 181-200.
- Turi Gergő (2009) Kötőmód a mai magyar nyelvben. *Argumentum* 1: 3-42.
- Wacha Balázs (1995) A mondat szórendje. In: Benkő Loránd szerk. *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/2*. Budapest: Akadémiai. 155-209.